

Některé problémy kolem fikčních světů

Lubomír Doležel

Oblast fikce je rozsáhlá a oblast teorie fikce je nejen rozsáhlá, ale také značně různorodá. Tato různorodost je dána nejen různorodostí jejího předmětu, ale také tím, že dnešní teorie fikce je mnohonásobně interdisciplinární. Uskutečnuje se v ní spojení s filosofií, logikou, sémiotikou a estetikou, s teorií textu a diskursu, s uměnovědou a historiografií, ba i s antropologií, psychologií a společenskou vědou. Nemí divu, že v tomto rozpětí a v této různorodosti vznikají nespočetné problémy jak v teorii fikce samé, tak v její aplikaci na analýzu fikčních jevů.

Protože dnešní uvažování o fikci považuje ontologický status fikčních entit a struktur za důležitý problém, musí teorie fikce navázat styk s metafyzikou. Tím se však dostává do značných obtíží. Jak na to upozorňují sami filosofové zabývající se tímto úctyhodně starým oborem filozofie, metafyzické problémy nejsou definitivně řešitelné racionálními argumenty. Jeden z těchto filosofů, Phillip Bricker, s poukazem na rozpory kolem „modálního realismu“ Davida Lewise nedávno napsal: „Debatu pokračuje. Jako ve všech jiných metafyzických debatách nelze očekávat rozhodující výsledek [...] Zdá se, že existuje fundamen-tální rozsedlina – nepřeklenutelná argumenty – mezi konzervativními filozofy, kteří mají to, co Bertrand Russell nazval, robustní smysl pro realitu, a ontologicky liberálními filozofy, kteří odpovídají, opakujte po Hamletovi: Je více věcí na nebi i na zemi, než o nichž se sní vaši filozofii“ (Bricker 2008, s. 131). Proč je metafyzická debata neukončitelná? Je to, podle mého mínění, proto, že metafyzické axiomy a teze jsou tak abstraktní, že se vymykají jakýmkoliv principům ověření nebo falzifikace. Místo argumentu logického má v metafyzice rozhodující úlohu hodnocení axiologické. Kritériem tohoto hodnocení je subjektivní preference toho či onoho metafyzického systému. Tato preference je dána naším všeob- jimajícím názorem na svět, naším *Weltanschauung*.

Dvacáté století bylo nazváno stoletím jazyka, protože v něm filozofie i mnoho vědeckých disciplín prošly tzv. „obratem k jazyku“ (linguistic turn). V tomto duchu byl přeformulován též prastarý metafyzický spor, který Roman Ingarden ve svém monumentálním díle označil jako „spor o existenci světa“. Tento spor je nyní nazírán jako problém vztahu mezi jazykem a světem. Velmi ostře tento problém vyjádřil Jaakko Hintikka, když ve filosofií jazyka rozpoznal dvě protichůdné koncepce, koncepci jazyka jako univerzálního média a koncepci jazyka jako kalkulu. Stručně můžeme Hintikkovo rozlišení charakterizovat těmito citáty:

Pojetím jazyka jako univerzálního média míním ideu, že v konečné analýze nemůžeme uniknout našemu jazyku a pohlízet na něj a na jeho logiku takřkajíc zvnějšku. V důsledku toho je sémantika našeho jazyka nevyjadřitelná a nemůže být teoreticky zachycena v jazyce. Dalším důsledkem je to, že jakákoliv realistická modelová teorie je nemožná (s výjimkou čisté technického postupu bez hlubšího filosofického významu).

Hintikka pak zařazuje (podle mého názoru ne zcela nesporně) mezi přívržence koncepcie jazyka jako univerzálního média tyto filosofovy „analytické tradice“: Fregeho, raného Russella, Wittgensteina, filosofovy Videňského kroužku a Quina. A dodává: „Vne analytické tradice je idea jazyka jako univerzálního média důležitou složkou filosofické pozice mimo jiné Martina Heideggera a Hanse-Georga Gadamera.“ Opačnou pozici, koncepci jazyka jako kalkulu, popisuje Hintikka takto: „Můžete tak říkajíc zastavit svůj jazyk a vystoupit z něho. Řečeno v méně metaforických termínech: můžete pojednat o sémantice svého jazyka a dokonce i menit systematicky jeho interpretaci [...] Klíčové slovo obrací pozornost na tezi, že jazyk je svobodně re-interpretovatelný jako kalkulus.“ Hintikka pak uzavírá svou úvahu konstatováním, které se vztahuje přímo k našemu tématu:

Jedním z nejdůležitějších důsledků pojetí jazyka jako univerzálního média je jedinečnost jazyka a jeho interpretace. Podle tohoto mínění je jazyk dobrý jen na to, aby nám umožnil mluvit o *tomto* světě. Nemůžeme (ledaž bychom podali podstatná další vysvětlení) užívat jazyk pro pojednávání o jiných možných světech. Veškerá teorie možných světů je tedy nemožná na podkladě pojetí jazyka jako univerzálního média [...] Sama možnost sémantiky možných světů tedy závisí na nějaké verzi předpokladu jazyka jako kalkulu.“

Hintikka dochází k závěru, že místo sémantiky možných světů v historii filosofie je v „tradici jazyka jako kalkulu“ (Hintikka 1989, s. 53–55).

Hintikkovo „velké rozlišení“ vysvětluje, proč pojetí jazyka jako univerzálního média zabráňuje svým přívržencům myslet v termínech plurality světů. Nemůžete prosit přijmout sémantiku, která je v rozporu s vaší obecnou filosofii jazyka. Jste-li uzavřeni v „robustním realismu“ jako raný Russell, nebo jestliže věříte, že jazyk je „vězení“, či tvrdíte, že všechny fakty jsou „jazykově“, nebo „řečově“, anebo když opakujete po Nelsonu Goodmanovi, že „můžeme mít slova bez světů, ale nemůžeme mít nějaký svět bez slova nebo jiných symbolů“, pak prostě nejste kandidátem na teoretika možných světů.

Začal jsem s tvrzením, že naše volba určité metafyziky a s ní spjaté filosofie jazyka se nerodí z nějaké racionální argumentace, ale z hodnotícího výbě-

ru, který je dán našim světónázorem. Z toho plyne, že do své metafyziky jaksi vstupáme, že ji získáváme ze své životní zkušenosti, výchovy, vzdělání, intelektuálních vlivů a profesionální praxe. Proto se domnívám, že pro pochopení mé pozice v tomto zásadním filosofickém sporu bude užitečné, abych vyznačil uzlové body svého intelektuálního vývoje, které mne přivedly na tu pozici, na které stojím. Abych vás nenudil, shrnu tento vývoj velmi stručně.

Počátkem tohoto vývoje bylo mé studium bohemistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy letech 1945–1948. Zastal jsem tu krátké období svých body slova a hlavně – učil jsem se u předních přestavatelů předválečné Pražské strukturalistické školy, zejména Bohuslava Havránka a Felixe Vodičky. Ze svého studia jsem si odnesl nejen strukturalní pojetí jazyka vycházející z Ferdinand de Saussura, ale také vědomí úzke spojitosti mezi lingvistikou a poetikou. Tyto podněty se posílily, když jsem začal pracovat v roce 1953 v Ústavu pro jazyk český ČSAV. Můj strukturalní pohled na jazyk se prohloubil roční prací v lexikografickém oddělení Ústavu a můj zájem o pomezí mezi jazykem a literaturou mě vedl ke studiu stylu umělecké literatury. Lexikografická práce ve mně utvrdila přesvědčení, že jazykový význam je inherentní slovním a jejich kombinacím. Slova nejsou prázdňé formy, které naplňujeme významem teprve v jazykových aktech. Naopak, jazykové (komunikativní) akty a dorozumění vůbec jsou umožněny pouze tím, že významy slov jsou nadsubjektivní nebo intersubjektivní. Nedomlouváme se ani privátními jazyky, ani nějakým univerzálním antropologickým jazykem, domlouváme se češtinou, která je jedním jazykem mezi mnoha různými jazyky. Jazyk je nadsubjektivní, společenská kompetence, kterou si osvojujeme dlouhým procesem socializace, jenž se neomezuje jen na dobu dětství, ale trvá tak dlouho jako náš život. Významnou úlohu v osvojení naší mateřštiny hraje jazyk poetický, protože ten využívá a radikálně aktualizuje všechny její možnosti. Chci-li se dorozumět s členy jiné jazykové komunity, musím si osvojit jejich jazykovou kompetenci. To znamená jednak, že si musím osvojit nejen jiná slova, než jaká známe z češtiny, ale také to, že slova jiného jazyka mají často jiný rozsah a vstupují do jiných vztahů než slova naší mateřštiny. Ale tento rozdílný jazykových struktur neznamená, že každý jazyk strukturuje svět tak rozdílně, že se sám pojem světa nezávisleho na jazyku ztrácí. Za strukturalními rozdíly mezi jazyky je pozoruhodná *shoda*: jestliže se naučíme cizincův jazyk, můžeme se s ním dohovort o všech tématech – od běžné objednávky v hotelu či v restauraci až po abstraktní filosofické problémy. Lidé různých jazyků žijí v tomtéž světě. Toto mé přesvědčení o zásadní nezávislosti světa na jazyku se utvrdilo mým pobytem v Kanadě. Když jsem si osvojiil jazyk Kanadčanů (v mém případě angličtinu), mohl jsem se s nimi nejen dokonale dorozumět, ale dokonce s nimi i žít a pracovat.

Ale než jsem se dostal do Kanady, bylo mi dopřáno prožít ještě jednu hlubokou životní zkušenost – léta postupného osvobození od dogmatismu vládnoucí ideologie. Celá generace českých intelektuálů, která pamatovala ještě první republiku, ale pak prošla dvojitou totalitou, projevila aktivní odpor proti dogmatismu. V oblasti literatury a literární teorie byl spor s dogmatismem nejen značně obtížný, ale také velmi ostrý. K jeho úspěchu přispělo notně to, že se celá skupina předních literárních teoretiků – jejím nevyznamnějším členem byl nepochybně Miroslav Červenka – opřela o dědicův Pražské školy. Někdy se tato skupina dokonce nazývala třetí generací Pražské školy. Měla to štěstí, že se mohla ještě radit s učiteli, jako byl Jan Mukařovský (z první generace) a Felix Vodička (z druhé generace). Byl jsem přijat do této skupiny a podílel jsem se na jejím sborníku *Struktura a smysl literárního díla* (1966).

Antidogmatismus generace šedesátých let nebyl jen kritickou reakcí na diktaturu jedné ideologie. Všichni jsme si uvědomovali, že dogmatismus je třeba nahradit pozitivní alternativou – vývojem humanitních a společenských věd, od lingvistiky až po sociologii. Některé z těchto disciplín se obrozovaly (jako například lingvistika, literární věda a historie), jiné musely být znovu založeny (jako například sociologie). Můj příspěvek k tomuto vývoji byl dvojitý. Především – knížka *O stylu moderní české prózy* (1960), první výsledek mého systematického výzkumu v oboru literární stylistiky. Osud této knížky je charakteristický pro intelektuální situaci šedesátých let. Mocný arbit toho, co je a co není marxistické, tuto knížku ostře napadl, ale jeho útok se zhroutil. Redakce nejdůležitějšího stranického teoretického orgánu, časopisu *Tvorba*, který v roce 1951 rozpoutal smutně proslulou kritiku strukturalismu, tento útok odmítla uveřejnit. Připisují si však ještě jednu zásluhu o vědecký rozvoj v šedesátých letech: podílel jsem se na interdisciplinárním úsilí o uplatnění nových metod a teorií v lingvistice a v textové teorii, zejména kybernetiky a teorie informace.

Když jsem odcházel do Kanady, byly můj světový pohled, má filosofie jazyka a má teorie literatury již ustaveny. Proto jsem nepodlehł dogmatismům, které jsem s údivem shledal v tamním akademickém prostředí (zejména na odděleních anglistiky a v centrech srovnávací literatury): různé směry politické korektnosti a později téměř absolutní vládu poststrukturalismu a dekonstrukce. Mé studium literatury se ubíralo jiným směrem: přes francouzskou, italskou a izraelskou sémiotiku a poetiku až k sekcím s analytickou filosofií. V této filosofii se právě tehdy vyvíjely oblasti, které byly zásadní pro rozkvet té oblasti studia literatury, která dostala název *narratologie*: logická teorie akce a modální logika založená na pojmu možných světů. Na význam logiky akce pro naratologii jako první upozornil Teun A. van Dijk (1974/75), zatímco Thomas Pavel (1975/76) objevil význam sémaniky možných světů pro studium literární fikce.

Brzy oba průkopníky následovali další teoretikové: Umberto Eco (1979), já sám (1979), Marie-Laure Ryanová (1980), Zoltan Kanyó (1980), Doreen Maitreová (1983), Ruth Ronenová (1994) a další. Syméznou mého studia narativní fikce byla monografie *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*. Byl jsem zvláště spokojen, když má teorie fikce, vyložená a dokumentovaná v této knize, byla postavena do protikladu k ideologii vládnoucí v akademickém oddělení literatury (zvláště anglistiky). Marie-Laure Ryanová ve své recenzi napsala: „*Heterocosmica* posiluje přístup k narativu, který v současném literárním studiu poskytuje jednu z mála alternativ k dekonstrukci a k jejím různým výhonkům“ (Štyl 1998).

Když si badatel urvoří určité pojetí svého výzkumu a teoretizování, znamená to, že na něm sedí jako na rozkošné vyhlídce. Dokud zůstává aktivní ve svém oboru, docházejí k němu neustále nové podněty zvnějšku, z myšlenkového oceánu, který ho obklopuje. Avšak tyto podněty teď může rozlišovat podle Hintikkova dualismu, tj. vidí je buď jako „cizí“, přicházející z táboru zastánců jazyka jako univerzálního média, anebo jako „domácí“ – založené na pojetí jazyka jako kalkulu. První se mu jeví jako nutné a racionální diskusí neřešitelné rozpory, naopak „domácími“ kritikami se jeho fikční sémantika oživuje a obnovuje. O rozporech vznikajících uvnitř sémantiky založené na pojetí jazyka jako kalkulu se dá plodně diskutovat. Vyberu za mnohé jen dva z nich:

1. Fikční sémantice se vyčítá, že pojem možných světů, se kterým pracuje, nesusluhává s původním pojmem ustaveným v modální logice. Možné světy modální logiky jsou nekonečné a úplně možnými abstraktními entit. John Perry nazývá toto pojetí „silnou verzí teorie možných světů“, jejíž hlavní tezí je, že možné světy jsou „*totální* možnosti“. Perry pak jmenuje Davida Lewise a Roberta Stalnackera jako filozofy, kteří zastávají silnou verzí teorie možných světů (1989, s. 125). Pro fikční sémantiku však potřebujeme možné světy konečné a „zařazené“ (jak jim říká Umberto Eco), tj. konečné množiny sestávající z konkrétních entit. Tuto svou potřebu uspokojuje sémantika fikčních světů poukazem na svůj teoretický základ, na pojetí jazyka jako kalkulu. Explicitně formuloval tento poukaz Hintikka: „Máme-li opravdu svobodu interpretovat náš jazyk, můžeme svobodně zvolit i, univerzum diskursu“, na které může být jazyk aplikován. Tímto univerzem nemusí být celý svět v běžném slova smyslu (tj. celá možná historie světa). Může to být „malý svět“, tj. poměrně krátký úsek místních událostí v nějakém koutku nebo rohu aktuálního světa“ (1989, s. 55). Eco zobecnil pojem „malého světa“ tím, že jej vztáhl nejen na svět aktuální, ale také na konstruované světy fikční (1988a, 1988b).

Tímto tahem se pojem fikčního světa sblížil s tradičním, před-teoretickým pojmem literárněvědným, vyjádřeným v takových výrazech jako „svět

Dostojevského“, „svět realistický“, „svět pohádkový“ atd. Pojem „malého světa“ se také snadno vztahuje k pojmu „svět fiktivní“, k němuž se dopracoval Felix Vodicka. Na rozdíl od těchto před-teoretických označení však fikční sémantika vypracovala teorii fikčního světa jako „malé“ strukturované množiny možných prvků. Chceme-li ovšem tuto strukturu analyzovat, musíme specifikovat její prvky. Omezíme-li se na fikční světy narativu, můžeme se opět uchýlit k tradičním kategoriím, jako jsou motiv, fikční postava/konatel, fyzické a duševní vlastnosti fikčních postav, akce a přírodní události, složky prostředí atd. Fikční sémantika však trvá na tom, že tyto prvky se nespojují v nějaké bezvarné „hromady“, nýbrž že podléhají globálnímu strukturujícímu řádu fikčního světa. Již v roce 1989 Nicholas Wolterstorff, který jinak měl kritický postoj k základním tezím mé sémantiky fikce, napsal: „Co se však musí za každou cenu zachovat z teze prof. Doležela, je návrh, že světy fikčních děl jsou strukturovány – ovšem strukturovány velmi různými a podstatně rozdílnými způsoby“ (1989, s. 248).

Pojem fikčního narativního světa jako malého globálně strukturovaného možného světa se tak mohl stát ústředním pojmem nové naratologie, aniž by byla zrušena souvislost s naratologií tradiční. Fikční sémantika narativu není výsledkem nějakého radikálního zlomu v naratologii, způsobeného zásahem modální logiky, ale je dovršením strukturální naratologie, která svými kořeny sahá až k Aristotelovi.

2. V pojmu „malého světa“ je již obsažen předpoklad, že fikční světy jsou neúplné. I když tento předpoklad přijala celá řada filosofů, logiků i literárních teoretiků (viz Doležal 2003, s. 35–36 a 171–173), setkal se také s odporem. Spornou otázkou není vlastně to, zda jsou ve fikčních světech mezery, ale to, co si s těmito mezerami počít. Všeobecně známá je odpověď na tuto otázku formulovaná Wolfgangem Iserem: čtenář vyplňuje tyto mezery v aktu recepce (konkretizace) (viz zejména Iser 1978). Podle mého názoru je však tato předpokládaná operace v rozporu jak s povahou, tak s funkcí mezer. Ve fikčních světech jsou tyto mezery zřejmě ontologické povahy; vznikají v aktu formování světa, a proto jsou stejně tak složkou jeho struktury jako oblasti „zaplněné“. Požadavek, aby se ontologické mezery zaplnily epistemologickou operací – operací čtení nebo interpretace – je nespelitelný. V narážce na známý případ Wolterstorffovi velmi konkrétně rozpoznal tuto nemožnost: „Nebudeme nikdy vědět, kolik dětí měla Lady Mackbeth ve světech *Mackbetha*. Není to proto, že by to vyžadovalo vědění za hranicemi lidských schopností. Je to proto, že není nic tohoto druhu, co bychom mohli vědět“ (1980, s. 133). Je-li tedy čtenář pověřen zaplněním ontologických mezer, může tak učinit jediné na základě své znalosti světa aktuálního.

Druhý argument proti zaplňování mezer vyplývá z jejich funkce nebo funkcí v narativním fikčním světě. Jsou, jak už jsem naznačil, důležitou složkou jeho struktury. Uvažme populární příklad: text Flaubertova románu nám nedává žádnou informaci o tom, zda Emma Bovaryová měla mateřské znaménko na levém rameni, nebo ne (viz Heintz 1979). Proč? Protože toto znaménko nemá žádnou funkci ve strukturační jeho hrdinky ani v jejím příběhu. Rozhodující důležitost tohoto funkčního kritéria pochopíme, jestliže srovnáme Emu Bovaryovou s Homérovým *Odysseem*. Homéřův text nás explicitně informuje, že *Odysseus* měl mateřské znaménko na levém rameni. Podle tohoto znaménka byl poznán, když se vrátil na Ithaku.

V knize *Heterocosmica* jsem navrhl vidět fikční svět jako intenzionální strukturu skládající se ze tří vrstev: vrstvy plně určených fikčních faktů, vytvářené explicitní texturou, vrstvy virtuálních fikčních entit zkonstruovaných implicitní texturou a vrstvy fikčních mezer vzniklých absencí („mlčením“) textury. Tato makrostruktura je obecně k dispozici tvůrcům narativní fikce, kteří ji však manipulují a formují do nejrůznějších konkrétních idiosynkratických manifestací.

Omezují se na stručné představení dvou problémů v současné fikční sémantice, nemohu však skončit, aniž bych se nevyrovnal ještě s jednou zásadní otázkou: fikční sémantika se setkává s kritikou, že je „scientistická“. Tato výtká není vyhazena jen pro tuto sémantiku, nýbrž předhazuje se každé literární nebo estetické teorii usilující o vypracování přesné (nebo alespoň přesnější) metodologie a pojmosloví. Za touto výtkou stojí davy pisatelů o literatuře, kteří odmítají sám výraz „literární věda“, anebo její užívají pouze s pejorativním odstínem. V anglosaském prostředí obor zvaný „literární věda“ vlastně neexistuje, byl pohlcen oborem „literární kritika“. Naštěstí tento jev není univerzální. Kontinentální teoretikové literatury se neostýchají užívat výrazů jako „Literaturwissenschaft“, „literaturwetenschap“, „literaturvetenskap“, „literaturvedenije“ atd. Kritika scientismu však vychází z podstatně závažnějších námitek, než je oprávněnost termínu „literární věda“. Zdrojem této kritiky je proslulé rozdělení lidského poznání na „Naturwissenschaften“ a „Geisteswissenschaften“, zavedené německou hermeneutikou, specificky Wilhelmem Diltheyem ke konci 19. století. Toto rozdělení pak bylo utvářeno Windelbandovým protikladem „nomotetického“ a „idiografického (resp. ideografického)“ poznání (Windelbandova *Rektoratsrede* z roku 1894 je přečtena ve Windelband 1907).

Diltheyovo radikální rozdělení bylo oprávněnou korekcí pozitivistické univerzalistické epistemologie vědy. Dilthey rozpoznal, že jemu soudobé vědecké poznání má co činiti se dvěma zcela různými druhy jevů: přírodní jevy jsou opakovatelné, kdežto jevy lidské existence a konání jsou jedinečné, neopa-

kovatelné. Cílem poznání v přírodních vědách je to, co se v opakovaném partikulárním projevu je jako obecné, tedy přírodní zákony. Vědy o člověku nepostupují zobecňováním, jejich úkolem je odkrytí jedinečnosti, specifčnosti jevů. Tohoto poznání nelze dosáhnout pouhým racionálním vysvětlením, nýbrž všestranným porozuměním.

Domnívám se, že Diltheyův dualismus, který byl oprávněný ve své kritice pozitivistické filosofie vědy, pozbyl svého základu ve vědeckém poznání 20. století. Je pozoruhodné, že hlavní zásluhu na filosofickém odzbrojení tohoto dualismu má Paul Ricoeur. Ricoeur navrhuje „syntetickou hermeneutiku“, která spojuje vysvětlení a porozumění jako dva stupně „jednoho hermeneutického oblouku“. Tím se odstraňuje protiklad mezi vědami o přírodě a vědami o člověku a je možno nastolit požadavek vědy o „jedinečném“ (individuálním). Specificky k naší problematice pak Ricoeur říká: „Jelikož je povaha textu kvazi-individuální, jeho hodnocení a interpretace nám poskytují vědecké znalosti textu“ (1976, s. 79).

Ricoeuru povzbudil k tomuto radikálnímu přehodnocení vývoj vědeckého bádání v druhé polovině 20. století. Na jedné straně se ve vědách o člověku začaly víc a víc uplatňovat směry, které v syntéze teorie a analýzy směřují k vědeckému výkladu individuálních uměleckých děl, neopakovatelných historických událostí i jednoitlivých lidských osobností. Ta poslední kategorie je předmětem studia tzv. personalistické psychologie (Gordon W. Allport, Seymour Epstein). Psychologie je pro naši diskuzi velmi důležitá, protože leží na rozhraní věd o člověku a věd přírodních. A tak ukazuje cestu dál v naši výpravě za vědou jedinečného, která nás vede ke zcela překvapujícímu objevu: moderní astronomie plně uznala jedinečné vlastnosti vesmírných předmětů a učinila z nich důležitý předmět svého výzkumu. V kosmologii se došlo tak daleko, že se mluví o našem vesmíru jako o jedinečném jevu mezi mnoha možnými vesmíry. Takto uvazuje zejména „královský astronom“ Martin J. Rees (některé z jeho populární začínků knih existují i v českém překladu). Píše: „Kosmologie je popis našeho vesmíru jako jedinečné dynamické entity. Vědecká kosmologie je studium jedinečného předmětu a jedinečné události“ (1989, s. 399). Dnes velmi populární teorie vzniku a zániku vesmíru neváhá tyto krajní body v dějinách vesmíru – velký třesk a velký krach – označit jako „singularity“.

Není v mých schopnostech pouštět se do dalších výprav za studiem individuálních nebo singulárních jevů v dnešní vědě. Pro můj účel stačí vyslovit předpoklad, že dnes má každá věda své nomotetické i idiografické problémy a že se je snaží řešit vyvinutím vhodných teorií, metod a pojmosloví. Literární věda má v tomto ohledu průkopnické postavení: slučuje studium obecných kategorií literární struktury a vývoje s analýzou jedinečných literárních děl.

V Pražské škole se studium literatury běžně označovalo jako „literární věda“. Vědeckost tohoto studia byla posílena sepětím poetiky i estetiky se sémiotikou. Mukarovsky označuje estetikou explicitně jako „část obecné vědy o znacích, tj. semiotiky“ (1939/40, zdůraznil L. D.). Ukazuje se tedy, že scientismus má v českém zkoumání literatury solidní tradici a, doufám, též zajištěnou budoucnost.

Literatura

- Bricker, Philip. „Concrete Possible Worlds“. In *Contemporary Debates in Metaphysics*. Eds. T. Sider, J. Hawthorne a D. W. Zimmerman. London: Blackwell, 2008, s. 111–134.
- Dijk, Teun A. van. „Action, Action Description and Narrative“. *New Literary History*, 1974–1975, č. 6, s. 273–294.
- Doležel, Lubomír. „Extensional and Intensional Narrative Worlds“. *Poetics*, 1979, č. 8, s. 193–211.
- Doležel, Lubomír. *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998 (česky 2003).
- Eco, Umberto. *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*. Bloomington: Indiana University Press, 1979.
- Eco, Umberto. „Report on Session 3: Literature and Arts“. In *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences: Proceedings of Nobel Symposium 65*. Ed. S. Allen. Berlin – New York: de Gruyter, 1989 (1989a), s. 343–355.
- Eco, Umberto. „Small Worlds“. VS. *Versus*, 1989 (1989b), 52/53, s. 53–70.
- Heintz, John. „Reference and Inference in Fiction“. *Poetics*, 1979, č. 8, s. 85–99.
- Himelka, Jaako. „Exploring Possible Worlds“. In *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences: Proceedings of Nobel Symposium 65*. Ed. S. Allen. Berlin – New York: de Gruyter, 1989, s. 52–73.
- Iser, Wolfgang. 1978. *The Act of Reading*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978.
- Kanyó, Zoltan. „Narrativik und ‚Mögliche Welten‘“. In *Studia poetica*, sv. 2. Ed. K. Csüri. Szeged, 1980, s. 17–22.
- Maitre, Dotčen. *Literature and Possible Worlds*. London: Pembroke Press, 1983.
- Mukařovský, Jan. „Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře“. *Otázky slovní naučny nové doby*, sv. 6, 1939–1940 (přetištěno v *Kapitolách z české poetiky*, sv. 1).
- Pavel, Thomas. „Possible Worlds in Literary Semantics“. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1975–1976, č. 34, s. 165–176.
- Perry, John. „Possible Worlds and Subject Matter“. In *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences: Proceedings of Nobel Symposium 65*. Ed. S. Allen. Berlin – New York: de Gruyter, 1989, s. 124–137.

- Rees, Martin. „Our Universe and Others: The Limits of Space, Time and Physics“. In *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences: Proceedings of Nobel Symposium 65*, Ed. S. Allen. Berlin – New York : de Gruyter, 1989, s. 396–416.
- Ricoeur, Paul. *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Fort Worth : Texas Christian University Press, 1976.
- Ronen, Ruth. *Possible Worlds in Literary Theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994.
- Ryan, Marie-Laure. „Fiction, Non-factuals and the Principle of Minimal Departure“. *Poetics*, 1980, č. 9, s. 403–422.
- Ryan, Marie-Laure. „Review: Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds“. *Style* (Fall 1998).
- Windelband, Wilhelm. *Präludien. Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philosophie*. Tübingen : Mohr, 1907.
- Wolterstorff, Nicholas. *Works and Worlds of Art*. Oxford : Clarendon Press, 1980.
- Wolterstorff, Nicholas. „Discussion of Lubomir Doležel's Paper „Possible Worlds and Literary Fiction““. In *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences: Proceedings of Nobel Symposium 65*, Ed. S. Allen. Berlin – New York : de Gruyter, 1989, s. 243–249.

Vyprávění jako performance: vyprávěč v kondici a vyprávěč v rozkladu

Petr Kotáčko

Nazíráme-li vyprávění jako performance – jako výkon vyprávěče zinscenovaný autorem díla –, zjišťujeme, že se v něm odehrává přinejmenším trojí:

1) vyprávění svět narativního literárního díla – s větší či menší určitostí, živostí, gravitační silou (čímž myslím míru, v jaké nás vtahuje do fikčního světa nebo nechává stát vně);

2) vyprávění osobu vyprávěče s více či méně určitými osobními rysy, s větší či menší schopností podněcovat interpretaci vsřícnost, vzbuzovat empatii atd.;

3) předvádí samo sebe (tzn. že obrací větší či menší část pozornosti interpreta k sobě), případně tematizuje samo sebe (propozici obsahy jeho promluvy zahrnují referenci k samotnému výkonu vyprávění).

Vztahy mezi 1, 2, 3 nejsou, vidím-li správně, fixovány žádným apriorním vzorcem: jejich vymezení je součástí konstrukce díla a přinejmenším tam, kde nabývají netypických podob, může mít jejich popis značný význam pro vysvětlení literární účinnosti textu (případ tohoto druhu bude předmětem našeho zájmu níže). Jisté banality lze samozřejmě říci předem. Tak konstituce vyprávěče (2) závisí na tom, co se děje ve zbyvajících dvou vrstvách. Vyprávěč nabývá více či méně určitých obrysů jako držitel specifického zorného úhlu, jako nositel jistých preferencí a averzí, vzdělání, návyků atd.: to vše se ukazuje jednak v tom, které prvky či parametry fikčního světa explicitně popisuje a které musí me dodat my v čtenářské kompletaci fikčního světa (1), jednak v prostředcích, které volí (nebo které jsou mu jednoduše dostupné) pro tento popis (3), jednak v jeho doprovodných komentářích k poměrům ve světě, o němž mluví, na vlastní adresu i k průběhu vyprávění. Začneme poznámkami posledního druhu.

Vyprávěč, který komentuje průběh vlastního vyprávění, ohlášuje nám, k čemu se chystá, vysvětluje, k čemu to bude dobré, dovolává se naší trpělivosti atd., je velmi tradiční literární konstrukt. U velkých mistrů realistického vyprávění, jakými byli Balzac nebo Dickens, nás vyprávěč se svými záležitostmi oslovuje tak často, až by to na někoho (rozhodně ale ne na autora těchto řádků!) mohlo působit poněkud vlezle. Ve *Ztracených iluzích* nás vyprávěč ujišťuje, jak zajímavý pro nás bude zevrubný výklad fungování směnec ve francouzském bankovníctví, který nám poskytne o pár řádků níže.¹ Na jiném místě zdůvodňuje svůj postup (konkré-

¹ „Zde se i rozvlácnost bude zdát stručnou. Devadesát čtenářů ze sta si pochutná na připojených podrobnostech jako na nejpřikantnější novince. Tak bude poznovu prokázána pravdivost nauče-